

Izgovor glasova u jezično-komunikacijskome razvoju djeteta rane i predškolske dobi

Salkanović, Doris

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Teacher Education in Rijeka / Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:189:805842>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Teacher Education - FTERI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Doris Salkanović

**Izgovor glasova u jezično-komunikacijskome razvoju djeteta rane i
predškolske dobi**

ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2018.

SVEUČILIŠTE U RIJECI

UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Preddiplomski sveučilišni studij Rani i predškolski odgoj i obrazovanje

IZGOVOR GLASOVA U JEZIČNO-KOMUNIKACIJSKOME RAZVOJU
DJETETA RANE I PREDŠKOLSKE DOBI

ZAVRŠNI RAD

Predmet: Jezično-komunikacijski integrirani kurikulum

Mentor: Vesna Katić, viši predavač

Student: Doris Salkanović

Matični broj: 0299010106

U Rijeci, rujan, 2018.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

„Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da sam završni rad izradila samostalno, uz preporuke i savjetovanje s mentorom. U izradi rada pridržavala sam se Uputa za izradu završnog rada i poštivala odredbe Etičkog kodeksa za studente/studentice Sveučilišta u Rijeci o akademskom poštenju.“

Doris Salkanović

Zahvala

Zahvaljujem svojoj mentorici Vesni Katić na uloženom vremenu, strpljenju i pomoći u pisanju ovoga završnog rada.

Zahvaljujem svojoj obitelji koja mi je bila potpora tijekom školovanja na ovom fakultetu kao i mojim kolegicama, pogotovo Niki na zajedničkoj suradnji i divnom prijateljstvu!

SAŽETAK

Usvajanje izgovora glasova dio je jezično-komunikacijskoga razvoja djeteta rane i predškolske dobi. Glas kao osnovni element govora se javlja prvi u govorno-jezičnome razvoju djeteta te su za njegov razvoj potrebna uredna sensorika, uredno funkcioniranje središnjeg živčanog sustava, te uredna građa i funkcija govornih organa. Osim unutarnjih faktora, odnosno čimbenika, za govorno-jezični razvoj važni su vanjski faktori, odnosno okolina te samoaktivnost djeteta. Roditelji u odgajatelji imaju važnu ulogu u jezično-komunikacijskome razvoju djeteta te djetetu trebaju biti govorni model i osigurati mu uvjete za pravilan izgovor svih glasova materinjeg jezika. Obzirom da živimo u vremenu gdje su mediji, pogotovo televizija i računalo, veoma dostupni djetetu, sagledava se njihova korisnost u jezično-komunikacijskome razvoju djeteta. Igre i pjesmice mogu biti korisne odgajatelju u radu s djetetom zbog njihove jednostavnosti i sadržaju koji je blizak djetetu rane i predškolske dobi, a omogućuju jednostavnije i nenametljivo usvajanje izgovora glasova materinjeg jezika.

KLJUČNE RIJEČI: *glas, izgovor glasova, dijete rane i predškolske dobi, čimbenici koji utječu na govor*

SUMMARY: Adopting voice pronunciation is part of the language-communication development of early childhood and pre-school age. Voice as the basic element of speech is the first in speech-language development of the child, and for its development a neat sensory is needed, the neat functioning of the central nervous system, and the proper structure and function of the speech organs. In addition to the internal factors or factors, the external factors, or the environment, and the child's self-activity are important for the development of speech-language. Educational parents play an important role in the language-communication development of the child and the child needs to be a voice model and to provide him with the conditions for the correct pronunciation of all the voices of the mother tongue. Given that we live in a time where the media, especially the television and the computer, are very accessible to the child, their usefulness in their language-communicative development is reflected. Games and rhymes can be useful to educators in working with a child because of their simplicity and content that is close to the child's early and preschool

age and allow for easier and unobtrusive adoption of pronunciation of mother tongue voice.

KEY WORDS: voice, voice pronunciation, early childhood and pre-school age, factors that affect speech

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. GLAS KAO OSNOVNI ELEMENT GOVORA	3
2.1. Kako nastaje glas?	3
2.2. Karakteristike glasa	6
2.3. Stvaranje i podjela glasova	7
3. IZGOVOR GLASOVA	12
3.1. Fonska faza	14
3.2. Fonsko – fonemska faza	16
3.3. Razvoj artikulacije i motorika	17
3.4. Razvoj artikulacije i sensorika	18
3.5. Neispravan izgovor glasova – dislalija	19
4. VANJSKI ČIMBENICI KOJI UTJEČU NA RAZVOJ GOVORA I SAMOAKTIVNOST DJETETA	22
4.1. Uloga roditelja	22
4.2. Uloga odgajatelja	24
4.3. Utjecaj medija	27
4.4. Jezične igre u službi poticanja pravilnog izgovora glasova – samoaktivnost djeteta 28	
5. ZAKLJUČAK	39
6. LITERATURA	40

1. UVOD

Jezično-komunikacijski razvoj je složen i suptilan proces koji je pod utjecajem unutarnjih i vanjskih čimbenika te djetetova samoaktivnost. On obuhvaća izgovor glasova koja su dva povezana, ali i međusobno različita procesa odnosno razvoj glasa prolazi zasebne faze i razvoj izgovora ima svoje faze razvoja kod djeteta rane i predškolske dobi koji se međusobno isprepliću. Prvi glas koji se javlja u djetetovom životu je plač. Kasnije glas dobiva veći smisao kada dijete koristeći svoje govorne organe počinje izgovarati glasove materinjeg jezika, odnosno dolazi do artikulacije glasova. Dijete ima najbolju priliku za usvajanjem govora ako ima uredan sluh i razvijene govorne organe. Osim zdravlja, za razvoj govora važna je i poticajna okolina koja omogućuje djetetu pravilan izgovor glasova. Tijekom prvih tjedana života, dijete počinje reagirati na glasove oko sebe, te postupno izgovorene riječi povezuje s radnjama poput kupanja, hranjenja, mijenjanja pelena i sl.. Uključujući se u odgojno-obrazovne institucije (vrtić) kod djeteta se potiče cjeloviti razvoj, odnosno za ovu temu važno, jezično-komunikacijski razvoj.

Motiv odabira teme jest detaljnije istražiti i opisati kroz koje procese, odnosno faze prolazi dijete rane i predškolske dobi da bi uredno izgovaralo glasove svojeg materinjeg jezika, . Također me intrigirala povezanost između fine motorike i razvoja govora odnosno nisam znala da motorika ima toliki utjecaj na razvoj govora. Sljedeći motiv je kako i koliko okolina utječe na razvoj izgovora kod djece, koja je zadaća odgajatelja u jezično-komunikacijskome razvoju djeteta, što bi bilo dobro znati o ulozi roditelja koji je partner u radu s odgajateljem, koje su moguće teškoće u izgovoru glasova te na koji način poticati jezično-komunikacijski razvoj.

U prvom poglavlju govori se o glasu kao osnovnom elementu govora, što je sve potrebno za njegovo nastajanje te koje su njegove karakteristike i kroz koje faze dijete prolazi kad je u pitanju razvoj glasova. Nadalje se govori o samom izgovoru glasova, također su opisane faze razvoja te moguće teškoće. Kako je navedeno da sam jezično-komunikacijski razvoj ne ovisi samo o unutarnjim čimbenicima, zadnje poglavlje govori o vanjskim čimbenicima i važnosti dobrog govornog modela roditelja i odgajatelja za cjelokupni govorni razvoj djeteta. Također su opisani i dani primjeri

koje govorne igre i pjesmice koristit u radu s djetetom te kako mu na najlakši način omogućiti nenametljivo usvajanje izgovora glasova.

2. GLAS KAO OSNOVNI ELEMENT GOVORA

Glas je najjednostavniji element govora te se javlja prvi u govornom razvoju djeteta te je osnovno izražajno sredstvo u razvoju govora. Glas predstavlja zvuk koji je proizveden glasovnim organima. Tijekom čovjekova razvoja došlo je do adaptacije njegovih dišnih organa i dijela probavnih organa kako bi nastao glas i govor. Stoga su čovjeku za glas i govor potrebna osjetila poput sluha, vida i ravnoteže koji su pod utjecajem složenih funkcija mozga, odnosno centrom za govor. Za formiranje glasa potrebni su grkljan, nosna i usna šupljina, ždrijelo, respiracijski mišići, kosti prsnog koša te mišići vrata i lica. Govorne organe dijelimo u dvije skupine, pomične i nepomične. Pomične organe čine grkljan, glasnice, nepce s resicom, jezik, donja čeljust, ždrijelne stjenke i usne. Nepomične organe čine tvrdo nepce, gornja čeljust i zubi. Govorni organi detaljno u prikazani na Slici.1.. Govorni organi su važni zato što čine preduvjet za dobar i pravilan izgovor. Ovisno o navedenoj strukturi glas ima vlastitu jačinu, boju i raspon koja se razlikuje kod svake osobe (Poplašen, 2014).

2.1. Kako nastaje glas?

Glas je proizvod triju složenih funkcija: inicijacije, fonacije i artikulacije (Horga, Liker, 2016.). Inicijacija se odnosi na procese pokretanja govorne zračne struje koja obzirom na porijeklo zračne struje može biti plućna, grkljanska i mekonepčana (Catford, 1990. prema Horga i Liker 2016.) Proces fonacije ili glasanja je stvaranje čujne zvučne energije radom glasnica. Osnovna tri tipa fonacije su zvučna, bezvučna i šaptava (Laver 2001, prema Horga i Liker 2016). Artikulacija, odnosno izgovor je proces pomaka izgovornih organa.

Disanje je proces uzimanja zraka bogatog kisikom u pluća. Osim biološke važnosti, disanje je važan proces u govornoj proizvodnji glasova što se zove govornim disanjem. Da bi govor nastao važno je osigurati kretanje zračne struje. Respiracijskim prolazom zračna struja slobodno ulazi u pluća i iz njih izlazi. Respiracijski prolaz čine nosna i usna šupljina, ždrijelo, grkljan i bronhi. Usna i nosna šupljina u govoru su važne jer su rasonatori te usna šupljina također ima velike mogućnosti promjene oblika te je važno mjesto artikulacije. Grkljan proizvodi glas te organi od grkljana na više

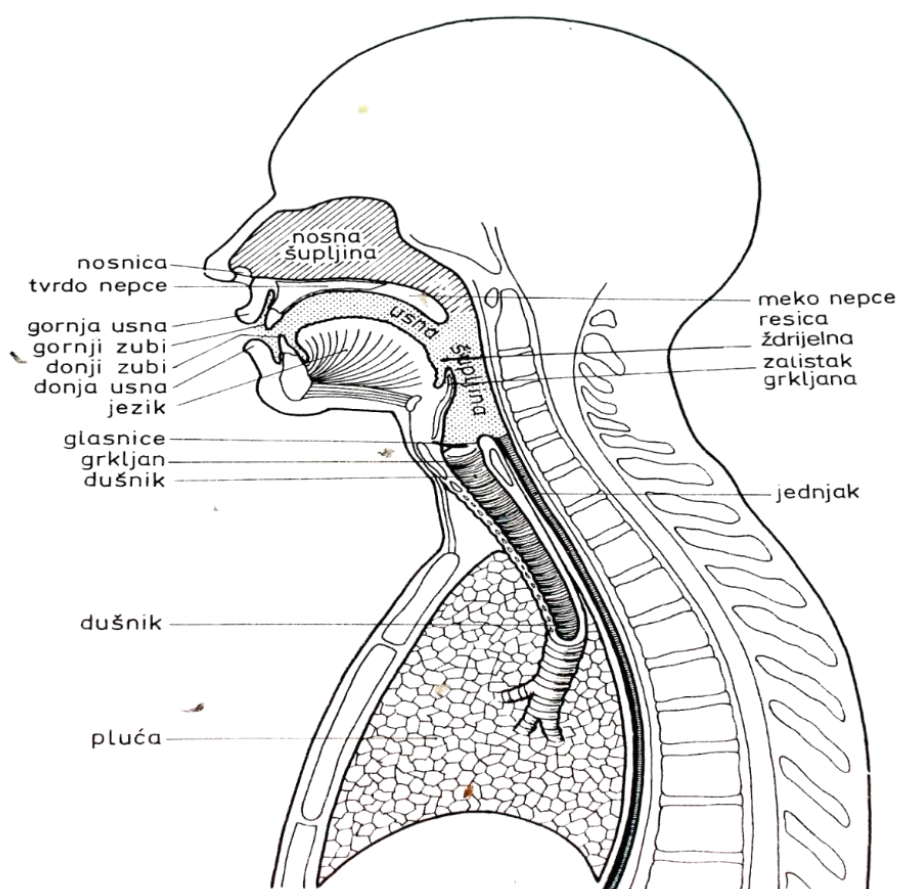
zbog svoje uloge u govoru se nazivaju vokalni ili artikulacijski prolaz. Dakle, temeljna funkcija inicijacijske razine jest proizvesti energiju potrebnu za stvaranje govornog zvuka (Horga, Liker, 2016).

Grkljan je dio govornog prolaza na kojem se zračna struja vibratornim mehanizmom glasnica pretvara u ton. Taj proces nazivamo fonacijom, odnosno glasanjem, oglašavanjem ili stvaranje glasa. Važno je naglasiti da zvuk koji nastaje radom grkljana nije konačno oblikovan govorni zvuk, već prolazom kroz nadgrkljansku šupljinu nastaje dodatno oblikovanje do izlaza iz artikulatora (Fant, 1970. prema Horga i Liker, 2016). Unutrašnjost grkljana čini nekoliko manjih šupljina i mišićnih nabora od kojih su najvažnije glasnice. Glasnice su građene od pet slojeva čime je objašnjena njihova uloga u stvaranju glasa. Prvi sloj čini epitel koji osigurava formu glasnica, zatim drugi sloj se sastoji od želatinozne mase koja je aktivna za vrijeme vibriranja glasnica. Središnji sloj čini elastično gumasto, dubinski sloj sačinjava čvrstu nit te naposljetku imamo vokalni mišić (Kent, 1997. prema Horga i Liker 2016). Proces pomaka izgovornih organa tijekom govora s ciljem pojačavanja, prigušivanja i stvaranja govornog zvuka nazivamo artikulacijom ili izgovorom.

Stvaranje zvuka prilikom izgovora se odvija u izgovornim šupljinama koje se nalaze iznad grkljana te su ispunjeni zrakom, a omeđeni govornim organima. Kost i mišići pomiču i oblikuju izgovorne organe (Zemlin, 1968. prema Horga i Liker 2016). Donja čeljust ima ulogu za izgovor zbog činjenice da kutom i načinom otvora utječe na otvor u usnoj šupljini i na položaj jezika. Iako je zubima prvotna uloga žvakanje, zubi su neizostavan dio mehanizma izgovaranja. Jezik je mišić koji je najvažniji i najpomičniji izgovorni organ koji od svih ostalih artikulatora pridonosi raznolikosti izgovornih pokreta, oblika i položaja. Dakle, iz pluća prolazi zračna struja kroz dušnik te se provlači kroz grkljan s glasnicama gdje se dobiva konačni oblik glasa. Nakon toga, zračna struja dolazi u grlo nad kojim se nalazi ždrijelo koje vodi u usnu i nosnu šupljinu. U ustima se nalaze govorni organi čija pokretljivost je preduvjet dobrog i pravilnog izgovora. Šupljine imaju funkciju rezonatora gdje zračna struja dobiva konačni oblik, odnosno određeni glas (Horga i Liker, 2016).

Kako bi se u najboljoj mjeri iskoristile mogućnosti ljudskog glasa, u plućima je potrebno imati dovoljno zraka te pritom pravilno kontrolirati disanje. Ako nema dovoljne količine zraka u plućima, glas može biti slab. Ako se pak prilikom udisaja ispuni samo gornji dio pluća, osoba brzo ostaje bez daha i glas neće biti dovoljno snažan. Ako se disanje kontrolira grčenjem glasa, glas zvuči neprirodno stoga je vrlo važno paziti na pravilne izdisaje koji bi trebali biti postepeni. Stoga, za dobru kvalitetu glasa važno je opustiti napete mišiće. Kada zrak prolazi glasnicama one titraju te se ton glasa mijenja ovisno o napetosti mišića vrata. Što je vrat opušteniji glasnice proizvode dublji ton, a nosna šupljina je otvorenija. Na kvalitetu glasa utječe cijelo tijelo zato je dobro da je tijelo opušteno kako rezonacija glasa bila što kvalitetnija (Horga, Liker, 2016).

Slika 1: Govorni organi

Preuzeto sa: Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Peti, M., Zečević, V., Znika, M. (1997). str. 44.

2.2. Karakteristike glasa

Karakteristike glasa, odnosno boja, visina i jakost glasa, bogat su izvor informacija o razvojnoj stabilnosti, spolu te emocionalnom stanju govornika (Hughes, Harrison i Gallup, 2010). Posebnost ljudskog glasa je ta da istovremeno može proizvesti riječ i ton. Kao što je prethodno navedeno, za nastanak glasa su potrebna tri elementa: zračna struja, glasnice i rezonatori. Govoreći o karakteristikama, uočava se boja i emocionalnost glasa, glasnost i visina glasa te tempo i ritam govora što su neki od ciljeva rada na glasu kako bi izgovor glasova bio bolji što svakako znači da bi svaki od ovih karakteritika trebalo njegovati u govornom razvoju djeteta rane i predškolske dobi (Posokhova, 2005).

Boja glasa ili timbar je psihoakustička pojava koju čini glas te je jedinstven, neponovljiv i poseban za svakog čovjeka. Boja glasa ovisi o nasljednim, anatomske fiziološkim karakteristikama i o načinu uporabe organa za proizvodnju glasa. Promjenjivost boje glasa odnosi se na izražajnu mogućnost govornika i ima informativnu funkciju. Na temelju boje glasa, slušatelj može donositi pretpostavke o fizičkim i psihološkim karakteristikama govornika. Boja glasa, u objektivnoj akustici je određena spektralnim oblikom koji ovisi o spektru laringalnog glasa, prijenosnoj funkciji vokalnog trakta i zračenju na usnicama. Nadgrkljanske rezonantne šupljine čine vokalni trakt koji djeluje kao akustički filter koji spektar laringalnoga glasa modificira u spektralni oblik harmoničkog zvuka. Boja glasa je karakteristika glasa koja čini glas prepoznatljivim za sugovornika te ima stalnu i promjenjivu stastavnicu. Stalna se odnosi na organske osobine čovjeka dok promjenjiva na izražajnu mogućnost pojedinca (Kovačić, 2006).

Visina glasa ovisi o fundamentalnoj frekvenciji koja je fizikalni parametar te označava broj vibracija koje glasnice učine u jednoj sekundi, a izražava se u hertzima (Hz). Vrijednost fundamentalne frekvencije je viša što je veći broj vibracija glasnica pa i samim time glas doživljavamo višim. Brzina titranja glasnica ovisi o dužini, debljini i napetosti glasnica i o tlaku zraka koji prolazi među njima. Povišenjem tlaka zraka dolazi istovremeno do povećanja intenziteta glasa i višeg tona. Na fundamentalnu frekvenciju utječu dob, spol, tjelesna konstitucija, socijalno okruženje,

emocije i sl. Prosječna fundamentalna frekvencija muškog glasa iznosi oko 120 Hz, a ženskog glasa 225 Hz. Habitualnim glasom nazivamo glas koji koristimo u normalnom govoru (Salihović, Ibrahimagić, Junuzović-Žunić, 2007).

Jakost glasa ili intenzitet se percipira kao glasnoća te ovisi o amplitudi titranja glasnica i subglotičkom tlaku zraka. Što je veća amplituda titranja glasnica, jakost glasa je veća i obratno. Intenzitet se izražava u decibelima (dB). Glas pojedinca ima maksimalni intenzitetski raspon glasa (od najtišeg do najglasnijeg) obično do 70 dB (Heđever, Kovačić, 1997). U tihim okolinskim uvjetima normalan intenzitet glasa (govora) pojedinca iznosi oko 60 do 65 dB (Heđever, Kovačić, 1997). Intenzitet govora ovisi i varira o brojnim faktorima: buci okoline, udaljenosti između govornika i slušača, načinu govora i sl. Prejakim intenzitetom govora može doći do poremećaja glasa i promjena na samim glasnicama (pojava čvorića i ulkusa na glasnicama) (Heđever, Kovačić, 1997).

Povezujući karakteristike glasa s jezično-komunikacijskim razvojem djeteta rane i predškolske dobi, važno je njegovati visinu, boju i snagu glasa. Razvijanjem dišnih organa i vježbanjem disanja ostvaruje se pravilan izgovor glasova. Razvijanjem sposobnosti reguliranja tempa govora ostvaruje se bolja razumljivost izgovorenih glasova. Također, razvojem navike prilagođavanja glasa u konkretnoj situaciji dovodi do mijenjanja boje, tona i visine glasa stoga je važno s djetetom raditi na ovim ciljevima razvoja glasa u svrhu boljeg izgovora (Posokhova, 2005).

2.3. Stvaranje i podjela glasova

Proces nastanka glasova započinje kada živčani impulsi prenose podražaje iz mozga do govornih organa koji se pokreću i proizvode zvuk, glas, govor. Taj proces se sastoji od udisaja zraka, prolaska zračne struje iz pluća prema van kroz dušnik, na kraju dušnika je grkljan, a u njemu su glasnice. Kada zračna struja prođe kroz grkljan i glasnice, dolazi u ždrijelo koje vodi u usnu i nosnu šupljinu gdje se konačno oblikuje određeni glas pokretima govornih organa u usnoj šupljini. U usnoj sušljini se nalaze jezik, zubi, desni, nepce i resica te na izlazu usne šupljine su usnice. Svi ovi organi su neophodni za stvaranje glasova. Svaki se položaj jednoga govornog organa može

kombinirati s mnogo položaja drugih govornih organa, te je zbog toga broj je glasova vrlo velik. Po svojim akustičko-artikulacijskih svojstvima svaki glas ima određeno mjesto u glasovnom sustavu hrvatskoga književnog jezika. (Barić i sur., 1997).

Akustička svojstva glasova su: vokalnost, šumnost, kompaktnost, difuznost, gravisnost, akutnost, nazalnost, neprekidnost, zvučnost, stridentnost i napetost (Barić i sur., 1997).

Vokalnost je svojstvo glasova gdje izvor zvuka nastaje treperenjem glasnica. Nastali zvuk se oblikuje u govornim šupljinama i prolazima bez zatvora u njima. Obzirom da su usta otvorena, šum je neprisutan. Vokalnost imaju vokali *a, e, i, o, u*.

Šumnost je svojstvo glasova u kojem postoji prisutnost zapreke zračnoj struji u govornom prolazu. Svi šumni glasovi, zbog takve zapreke imaju mnogo šuma. Šumnici su glasovi *t, k, p, d, g, b, c, č, ć, f, s, š, h, z, ž, đ, dž*.

Kompaktnost je svojstvo glasova gdje sudjeluje jezik svojim hrptom, a izgovorno je mjesto tih glasova od desni do ždrijela. Kompaktne glasove čine vokali *a*, sonanti *n, l, j* i šumnici *š, ž, č, ć, k, g, h, đ, dž*.

Difuznost je svojstvo glasova koji nastaju u prednjem dijelu usne šupljine (vrhom jezika i usnama). Difuzni glasovi su vokali *i, u*, sonanti *v, m, n, l, r*, šumnici *p, b, t, d, c, s, z, f*.

Gravisnost je svojstvo glasova koji imaju tamnu boju zvuka. Pri izgovoru je usni rezonator veći pri čemu dolazi do proizvodnje tamne boje. Gravisni glasovi su vokali *o, u*, sonanti *v, m*, šumnici *p, b, k, g, j, h*.

Akutnost je svojstvo glasova koji imaju svijetlu boju zvuka. Ti glasovi se tvore na zubima, desnima i tvrdom nepcu. Akustski glasovi su vokali *i, e*, sonanti *n, nj, l, lj, r, j*, te šumnici *t, d, s, z, š, ž, c, č, đ, dž*.

Nazalnost je svojstvo glasova koje je posljedica spuštanja mekog nepca i resice. Zbog te pojave, zvuk ne prolazi samo kroz usnu šupljinu već i kroz nosnu, pa je usni rezonator dopunjen i nosnim rezonatorom. Nazalni glasovi su sonanti *m, n, nj*.

Neprekidnost je svojstvo glasova koji u svom trajanju nemaju nagloga prekida jer pri prolazu zračne struje kroz govorne prolaze govorni organi se ni ne otvaraju ni ne zatvaraju naglo. Neprekidni glasovi su vokali *i, e, a, o, u*, sonanti *v, l, lj, j* te šumnici *š, ž, s, z, f, h*.

Zvučnost je svojstvo glasova pri čijem izgovoru dolazi do titranja glasnica. Zvučni glasovi su šumnici *b, d, g, đ, dž, z, ž*.

Stridentnost je svojstvo glasova pri čijem izgovoru se osjeća duži i jači šum. Stridentni glasovi su sonant *v* te šumnici *š, ž, s, z, f, c, č, đ*.

Napetost je svojstvo glasova koji se izgovaraju uz veliku mišićnu napetost u onim dijelovima govornih organa koji sudjeluju pri njihovoj tvorbi. Napeti glasovi su vokali *i, u*, sonanti *n, l*, te šumnici *p, t, k, c, č, ć, s, š, f, h*.

Svaki glas se drugačije izgovara. Razlike u izgovoru se ostvaruju različitim položajima govornih organa, različitim stupnjem zapreke koju govorni organi postavljaju zračnoj struji te različitim pokretima govornih organa. Obzirom na vrstu zapreke glasovi se dijele prema karakterističnim položajima i pokretima govornih organa. Promatraju se kao slogotvorni glasovi – samoglasnici i neslogotvorni glasovi – suglasnici (Barić i sur. 1997).

Samoglasnici se po mjestu tvorbe dijele (Barić i sur, 1997):

- 1. Obzirom na vodoravni položaj jezika prema tvrdom nepcu razlikuju se prednji (palatalni) samoglasnici, srednji i stražnji (nepalatalni) samoglasnici. Pri izgovoru prednjih samoglasnika jezik se pomiče prema prednjem (tvrdom) nepcu, a ti samoglasnici su *i, e*. Pri izgovoru srednjeg samoglasnika *a* jezik miruje i ne pomiče se ni naprijed ni natrag. Pri izgovoru stražnjih samoglasnika *o* i *u* jezik se pomiče natrag prema mekom nepcu.*
- 2. Obzirom na stupanj uzdignutosti jezika prema nepcu razlikuju se visoki, srednji i niski samoglasnici. Pri izgovoru visokih samoglasnika *i* i *u* jezik je*

najviše uzdignut pa je razmak između nepca i jezika najmanji. Pri izgovoru srednjih samoglasnika *e* i *o* razmak između jezika i nepca je nešto veći. Pri izgovoru niskog samoglasnika *a* razmak između jezika i nepca je najveći.

3. *Prema sudjelovanju usana* izgovaranjem samoglasnika *e*, *i* položaj usana je neutralan, izgovaranjem samoglasnika *a* položaj usana je široko otvoren te izgovaranjem samoglasnika *o*, *u* položaj usana je blago ispupčen s okruglim, uskim otvorom.

Suglasnici se po mjestu tvorbe dijele (Barić i sur., 1997):

1. *Prema sudjelovanju pomičnih govornih organa* razlikujemo usmene i jezične suglasnike. Usneni suglasnici (*p, m, b, v, f*) se tvore pomoću usana dok je jezik pretežno pasivan. Jezični suglasnici (*t, d, n, c, z, s, l, r, č, ć, đ, dž, k, g, h, nj, lj*) se tvore različitim položajima jezika s malim sudjelovanjem usana.
2. *Obzirom na položaj pomičnih govornih organa prema nepomičnima*, suglasnike dijelimo u nekoliko skupina. Prema vodoravnom položaju jezika u odnosu prema tvrdom nepcu razlikujemo nepčane (palatalne) i nenepčane (nepalatalne) suglasnike. U području tvrdog nepca nastaju nepčani suglasnici (*j, č, ć, lj, š, ž*) te pri njihovom izgovaranju prednji ili srednji do jezika se približava tvrdom nepcu. Nenepčani suglasnici nastaju ispred ili iza tvrdog nepca, a to su *v, r, l, m, n, p, b, f, t, d, c, z, s, k, g, h*. Suglasnici koji se tvore ispred tvrdoga nepca dijele se na usnene (labijalne), zubne (dentalne) i nadzubne (alveolarne) suglasnike. Usneni suglasnici su *p, b, m, f, v*. Zubni suglasnici su *n, t, d, c, z, s*. Nadzubni suglasnici su *r, l*. Suglasnici koji nastaju iza tvrdoga nepca, odnosno u području mekog nepca su mekonepčani (velarni) suglasnici (*k, g, h*).

Obzirom na **način prolaza zračne struje** pri tvorbi suglasnika razlikujemo (Barić i sur. 1997):

1. *Nosni suglasnici* nastaju zatvaranjem usne šupljine pa zračna struja slobodno prolazi kroz nosnu šupljinu (*m, n, nj*).

2. *Treperavi suglasnici* nastaje kada prolaskom zračne struje vrh jezika zatreperi, odnosno dotakne desni (*r*).
3. *Bočni suglasnici* nastaju zbog zatvora u sredini usne šupljine zračna struja prolazi sa strane (*l, lj*).
4. *Sonantni spirantni suglasnici* nastaju prolazeći kroz tjesnac u govornom prolazu zračna struja se tare (*v, j*).
5. *Zatvorni suglasnici* nastaju kada je zatvor govornoga prolaza potpun i zatvara prolaz zračnoj struji (*p, b, d, t, k, g*).
6. *Poluzatvorni suglasnici* nastaju na sredini govornoga prolaza zatvor, koji je bio potpun, prelazi u tjesnac te su oni spoj početka i sredine zatvornoga glasa te sredine i završetka tjesnačkoga glasa (*c, č, ć, đ, dž*).
7. *Tjesnačni suglasnici* nastaju kada govorni organi čine tjesnac na različitim mjestima u govornom prolazu kroz koji se zračna struja tarući probija (*f, z, s, š, ž, h*).

Suglasnike dijelimo prema **zvučnosti**, odnosno imamo podjelu suglasnika prema položaju i radu glasnica. Titranjem glasnica nastaju zvučnici, a kada ne titraju nastaju bezvučnici. Posebnost ove podjele jest što se zvučni i bezvučni parnjaci tvore na isti način na istome mjestu, a prikazani su u Tablici 1. (Barić i sur. 1997.)

Tablica 1 Zvučni i bezvučni parnjaci

Zvučni	b	d	g	z	dž	đ	ž	-	-	-
Bezvučni	p	t	k	s	č	ć	š	f	c	H

Preuzeto iz: Barić i sur. (1997, str.60)

3. IZGOVOR GLASOVA

Rano djetinjstvo je najpovoljnije razdoblje razvoja, odnosno razdoblje najvećih mogućnosti, pogotovo u području govora. Vrlo je važno baviti se razvojem djeteta jer u dječjoj dobi, do šeste godine, mozak ima daleko veće sposobnosti nego u odrasle osobe (Posokhova 2008). Proces dječjeg razvoja se odvija prema prirodnim psihološkim zakonima te slijedi određene faze, a razvoj glasova u djeteta je iznimno važan za njegov govorni razvoj i govornu funkciju uopće (Stančić, Ljubešić, 1994).

Predverbalna faza traje od rođenja do kraja prve godine života. Predverbalna faza je iznimno važan preduvjet za kasniji govorno-jezični razvoj djeteta. Govor se razvija još u utrobi kada fetus sluša glas svoje majke te uči razlikovati taj glas od ostalih glasova prema tome zaključujemo da se govor razvija slušanjem (Posokhova, 2008).

Prva faza razvoja predverbalne komunikacije traje u razdoblju od rođenja do osmog tjedna života. U usporedbi s drugom mladunčadi u prirodi, novorođenče je znatno nezrelije i za njegov opstanak iznimno je važna društvena okolina (Stančić, Ljubešić, 1994). Dolazi do uspostavljanja kontrole nad snagom glasa. Prvu fazu predverbalne komunikacije obilježava fiziološki krik i refleksno glasanje. Takva glasanja su spontana i odražavaju djetetovo emocionalno i fiziološko stanje. Novorođenče uzdiše, kiše, kašlje i plače kada je gladno ili osjeća nelagodu. Čini spotane pokrete rukama, nogama i prstima te nesvjesno pokreće govorne organe – jezik, usnice, glasnice, donju vilicu. Kod krika dominiraju zvukovi slični samoglasnicima (Posokhova, 2008). Tijekom drugog mjeseca života isti gasovi se ponavljaju različitim intenzitetom. Dijete izgovori neki glas slučajno, zatim ga više puta ponavlja s različitom snagom. Da bi dijete moglo uspjeti u tome, mora uspostaviti kontrolu nad mišićima dijafragme (Krech, Crutchfield, 1969., prema Stančić i Ljubešić, 1994). Prva faza je važna za cjelokupni govorni razvoj jer dolazi do stvaranje prvih za govor važnih senzomotoričkih veza u živčanove sustavu. Mozak tada počinje učiti kontrolirati izgovor glasova i slušanje što je temelj za ostvarivanje svjesnoga razvoja govora (Posokhova, 2008).

Druga faza razvoja predverbalne komunikacije traje od 8. do 20. tjedna koja je praćena promjenom krika, pojavom gukanja i smijeha. U ovoj fazi dojenče počinje ovladavati visinu glasa. Dojenče se u toj dobi "igra" tako da glasu koji je slučajno proizvelo mijenja visinu pri svakom ponavljanju. Time uvježbava kontrolu nad mišićima glasnica (Krech i Crutchfield, 1969, prema Stančić Ljubešić, 1994). Dojenče počinje ovladavati intonacijom te se razvija intonacijska kvaliteta krika. Krik se mijenja ovisno o djetetovom stanju, odnosno dijete daje majci glasovne signale da je mokra, gladna ili da je nešto smeta. Dijete izgovara kratke glasove, oponašajući intonaciju odraslih. Oko 12. tjedna života učestalost krika u zdrave djece se smanjuje te se pojavljuje početno gukanje. Glasovi gukanja se javljaju kao reakcija na osmijeh, na govornu i emotivnu interakciju s roditeljima i kada se beba mazi i grli. Gukanje se sastoji od samoglasnika te na kraju druge faze pojavljuju se reducirani suglasnici. Glasovi gukanja se postupno približavaju standardnim govornim glasovima (Posokhova, 2008).

Treću fazu razvoja predverbalne komunikacije karakterizira pojava glasovnih igara i brbljanja te počinje između 16. i 20. i traje do 30. tjedna. Dijete je veće i u usnoj šupljini ima više prostora za složenija kretanja jezikom. Slogovno glasanje (baa, maaa, taaa) se postupno pojavljuje te prelazi u slogovno brbljanje koje se sastoji u ponavljanju slogova uz kontrolu sluhom. Treća faza je od ogromnog značenja u govornom razvoju, jer se ostvaruje spajanje odvojenih glasova u glasovne sekvence na temelju kojih se gradi govor (Posokhova, 2008).

Četvrtu fazu razvoja predverbalne komunikacije prati aktivno slogovno brbljanje i počinje između 20. i 25. tjedna i traje do 50. tjedna života. Glasovi dječjeg brbljanja, prema svojim akustičkim kvalitetama, počinju podsjećati na prave glasove materinskog jezika. Dijete kontrolirano ponavlja iste slogove (ba-ba, ma-ma, ta-ta, pa-pa) te aktivno brblja u igranju s odraslima, pokušava privući pozornost odrasle osobe, odnosno brbljanje postaje samostalna komunikativna aktivnost (Posokhova, 2008).

Na kraju razdoblja predverbalne komunikacije dijete svjesno reagira na svoje ime, jednostavne naloge te na riječ "Ne!" i usmjerava pogled prema imenovanim igračkama i osobama. Posljednja faza je osobito važna za razvoj govora zato što dolazi

do usvajanja svih elemenata materinskog govora. Govor se ne razvija isključivo oponašanjem već usavršavanjem svjesne glasovne percepcije ljudskog govora (Posokhova, 2008).

3.1.Fonska faza

Fonološki razvoj se odnosi na razvoj razumijevanja da različiti glasovni oblici u jeziku nose različita značenja, te je zbog toga razvoj fonemskog sustava nužni prethodnik lingvističkom razvoju, ali i dio njega (Garton i Pratt 1989, prema Stančić, Ljubešić, 1994). Govoreći o razvoju glasova, dijete prolazi kroz dvije psihološki različite faze. U prvoj fazi – fonskoj, dijete se spontano glasa izražavajući svoje emocionalno stanje (ugodu i neugodu), dok druga faza – fonsko-fonemska, obuhvaća stupnjevito učenje glasova govora jezične okoline u kojoj dijete živi i povezana je s lingvističkim razvojem (Stančić, Ljubešić, 1994).

Govorni razvoj djeteta ima dvije faze u prvoj godini života: to su faza spontanog dječjeg glasanja (fonska faza) i faza stupnjevitog ovladavanja glasovima govorne okoline (fonsko – fonemska faza). U fonskoj fazi, dijete gukanjem i brbljanjem proizvodi različite glasove ili fone po čemu je ova faza dobila i ime. U fonsko – fonemskoj fazi koja započinje nakon devetog mjeseca, dijete počinje uz fonemsku produkciju razlikovati foneme, odnosno dijete nesvjesno svrstava fone u fonemske klase (Jakobson, 1968, prema Stančić i Ljubešić, 1994).

Prvim krikom novorođenčeta započinje fonska faza. Prvi krik je znak da dijete diše vlastitim plućima. Prvi krik nastaje tako što zrak naglo ulazi i izlazi iz pluća, isti zrak brzo struji preko glasnica te je posljedica refleksnih pokreta organa za fonaciju. U prva dva mjeseca života glasanje djeteta je refleksno i svodi se na plač i glasove koji nastaju pri snažnom udisaju ili izdisaju zraka. Osim što čini niz pokreta rukama, nogama, prstima, dijete čini nasumične pokrete govornim aparatom, donjom vilicom, usnama, jezikom i glasnicama. Prolaskom zračne struje kroz usnu, odnosno nosnu šupljinu, nastaju različiti glasovi koji su posljedica djetetovog fiziološkog stanja. Obzirom da najveći dio fonacije čini plač i refleksno glasanje, oni se smatraju prvom fazom u razvoju govora. Kasnije, djeca počinju spontanom brbljanjem stvarati senzomotoričke

asocijacije koje su potrebne za imitaciju glasova govorne okoline (Stančić, Ljubešić, 1994). Autor Škarić (1973.) razlikuje tri vrste glasova. Prvu skupinu glasova čine fiziološki glasovi koji variraju obzirom na emocionalno i fiziološko stanje djeteta. Drugoj vrsti glasova pripadaju glasovi koji se javljaju u igrama govornih organa. Takva igra ima obilježje u kojem dijete namjerno proizvodi i ponavlja zvukove iz zadovoljstva. Naposljetku, treća vrsta glasova se javljaju u govornoj komunikaciji te dobivaju razlikovna obilježja i postaju nositelji fonema. Svako spontano glasanje pomaže djetetu u razvoju govora. Stoga fonaciju, vokalizaciju, brbljanje i sve oblike glasanj treba poticati (Rade, 2003).

Za fonsku fazu razvoja važno je znati kada se koji glas javlja, odnosno njegov redosljed. Postoji slaganje između istraživača oko toga da vokalni razvoj glasova ide od prednjih prema stražnjim govornim organima dok razvoj ksonantskih glasova ide id grlenih, odnosno stražnjih, prema prednjim govornim organima. Autor Stark (1986.) je fonsku fazu podijelio u četiri podrazdoblja obzirom na način glasanja. Prvo razdoblje koje traje od rođenja do osmog tjedna, ima obilježja refleksnog glasanja i plača. Od osmog do dvadesetog tjedna traje drugo razdoblje čija su obilježja gukanje i smijeh. Također, prisutni su nazalni ksonantski glasovi i glasovi koji se proizvode u stražnjem dijelu usta. Vokalne igre i istraživanje govora obilježja su trećeg razdoblja koje traje od 16. do 30. tjedna. Ksonantski glasovi se sve više počinju oblikovati u prednjem dijelu usta, glasanje se javlja u skevencama koje se ponavljaju (buh-buh-buh, mum-mum-mum). Zadnje, četvrto razdoblje (od 25. do 50. tjedna) prepoznajemo po glasanju koje je ritualizirano i stereotipno. Dijete proizvodi slogove vokala i ksonanta te isti slog ponavlja (dada, baba, tatata).

Značenje fonske faze za dijete je u tome što ono stječe proprioceptivna i auditivna iskustva te stvara senzomotoričke veze koje mu omogućuju usvajanje prvih jezičkih elemenata, odnosno intonacije i ritma materinskog jezika (Stančić, Ljubešić, 1994).

3.2. Fonsko – fonemska faza

Fonsko – fonemsku fazu obilježava ovladavanje fonemima materinskog jezika i djetetova hotimična produkcija glasova koje čuje i sluša u govornoj okolini (Stančić, Ljubešić, 1994). Dijete je uspostavilo kortikalnu kontrolu nad izgovorom i mogućnosti zapamćivanja. U ovoj fazi, dijete osim uz fonemsku produkciju počinje i razlikovati foneme te ih nesvjesno svrstava u fonemske klase. Od desetog mjeseca dijete brblja poznavajući intonaciju i ritam materinskog jezika te slaže različite kombinacije glasova u slogove, riječi i rečenice. Takve kombinacije glasova u kombinaciji s ritmom i intonacijom materinskog jezika podsjećaju na prave artikulirane riječi (Škarić, 1988). Izgovor se mijenja do devete ili desete godine, međutim kod mnoge djece je proces usvajanja izgovora znatno prije završen (Stančić, Ljubešić, 1994).

Od druge do šeste godine djetetova života izgovor glasova postupno postaje razumljiv i jasan, fond riječi se povećava i govor postaje gramatički ispravan. Govor se usvaja postupno te isto vrijedi i za izgovor. Prve glasove koje beba ispušta izgovorno su nejasni i akustički neodređeni. Tokom godina izgovor se usavršava te se dijete postupno približava ispravnom izgovoru glasova. Svaki jezik ima svoj glasovni sustav gdje postoje glasovi ranog i kasnijeg sazrijevanja. Prema tome, ranije se pojavljuju glasovi koji jednostavniji za izgovor, a kasnije glasovi koji zahtijevaju veću potrošnju energije i složenije pokrete govornih organa. Djeca u trećoj godini života obično ispravno izgovaraju sve samoglasnike i oko 10 suglasnika dok se ostali glasovi izostavljaju (ruka-uka) ili ih zamjenjuju drugim postojećim glasovima (ruka-luka). Kasnije, u četvrtoj i petoj godini dolazi do "pročišćavanja" glasova te se izgovaraju ispravno i čisto. Do tada za dijete je karakteristično "tepanje" ili "dječji govor" koja je normalna pojava odrastanja koja se za izgovor složenih glasova tolerira do pet, najviše pet i pol godina. U Tablici 2 su prikazani kriteriji uvrštavanja određenog glasa u određeni stupac tablice potpuno je sazrijevanje toga glasa u 75 posto djece te dobi (Posokhova, 2008).

Tablica 2 Dob pojave ispravnog izgovora glasova (u godinama)

1 – 2	2 – 3	3,5 – 4,5	4,5 – 5
A,O,E,P,B	I,U,F,V,T,D,N,NJ,M,K,G,H,J	S,Z,C,Š,Ž,L,LJ	Č,Ć,DŽ,Đ,R

Preuzeto iz: Posokhova, I. (2008, str.20)

3.3. Razvoj artikulacije i motorika

Izgovor, odnosno artikulacija nekog fonema je motorička aktivnost koja uključuje i senzoričku te kada govorimo o artikulaciji, govorimo o senzoričko – motoričkoj aktivnosti. Artikulaciju definiramo kao svojevoljnu aktivnost korištenjem pojedinih dijelova rezonatora, grkljana i usta radi proizvodnje glasova (Šercer 1966., prema Stančić, Ljubešić 1994). U artikulacijskom aspektu govor ima brze i precizne pokrete jezika i usana u koordinaciji s laringealnim i respiratornim motoričkim sustavom. Motoričke funkcije za govor su relativno dobro razvijene u ranoj dobi dok ostale motoričke vještine su daleko ispod razine te se usavršavaju s dobi. Uspješnost artikulacije ovisi o brzini, specijalizaciji i koordinaciji pokreta mišića koji sudjeluju u funkciji govora. Brzina artikulacije ovisi o samoj brzini pokreta mišića lica, čeljusti, usana i jezika. Brzinu artikulacije utvrđujemo mjerenjem dijadohokineze, tj. maksimalne brzine ponavljanja nekog jednostavnog pokreta. Brzina pokreta govornih organa ne ovisi samo o neurofiziološkim faktorima već i o psihološkim i psihosocijalnim faktorima. Ti faktori mogu biti sadržaj govora, emocionalno stanje i sl. U učenju govora, brzina pokreta koju djeca slijede određena je neuromuskulturnim tempom odraslih. Obzirom da je taj tempo brz, dijete mora čekati da njegov neuromuskulturni sustav sazrije kako bi njegova brzina pokreta bila jednaka brzini odrasle osobe. Sve dok ne stekne tu brzinu, artikulacija djeteta nije adekvatna. Dijete može govoriti brzinom odraslog ali uz ispuštanje i iskrivljavanje nekih glasova ili pak govoriti točno, međutim vrlo polagano što znači da dijete istovremeno ne može biti brzo i točno (Stančić, Ljubešić 1994).

Osim što ovisi o brzini pokreta, za artikulaciju je važna specijalizacija i koordinacija. Specijalizaciju obilježavaju lokalizirani pokreti mišića lica, jezika, čeljusti, larinksa i respiratornog aparata. Kada kod djeteta sazriju neuromuskularni uvjeti koji mu omogućuju aktiviranje određene grupe mišića tada dolazi do razvoja prave artikulacije. Specijalizacija pokreta ovisi o njihovoj koordinaciji. Koordinacija je funkcija u kojoj je potrebno u jednom trenutku uskladiti rad različitih mišićnih grupa (Stančić, Ljubešić 1994).

Osim brzine, specijalizacije i koordinacije pokreta govornih organa, fiziolozi su povezali da razina razvijenosti dječjeg govora ovisi o stupnju formiranosti finih pokreta prstiju ruku. Utvrđena je zakonitost da kada razvoj pokreta prstiju odgovara dobi, tada je razvoj govora također normalan. Pod utjecajem živčanih impulsa prstiju ruku, dolazi do formiranja važnih govornih zona u mozgu. Što su prsti djeteta aktivniji to je bolji njegov govorni, intelektualni i emocionalni razvoj. Osim cjelovitog razvoja, jednostavni pokreti prstiju uklanjaju napetosti ne samo u rukama već i u govornim organima. Stoga je dobro vježbe započeti od najranijeg djetinjstva (Posokhova, 2005).

Razvijanjem fine motorike prstiju postiže se govorna stimulacija. Djelovanjem na prste nadražuju se mnogobrojni receptori te se šalju ozdravljujući impulsi po cijelom živčanom sustavu (Posokhova, 2008).

3.4. Razvoj artikulacije i sensorika

Veza između motoričkih funkcija i senzoričkih funkcija u artikulaciji je nerazdvojiva. U artikulaciji sudjeluju senzorički kanali, a to su sluh i ekstraauditivni osjeti. Za razvoj artikulacije potrebna je minimalna razina oštrine sluha. U suprotnom, smanjena oštrina sluha ima štetne posljedice za razvoj artikulacije. Osim oštrine sluha, za razvoj artikulacije potrebna je auditivna ili fonemska diskriminacija. Fonemsku diskriminaciju možemo opisati na način da za dijete u fonskoj fazi su riječi besmislena buka u kojoj ono postupno usvaja ritam i intonaciju. Dakle, dijete ne shvaća značenje jednostavnih riječi prije nego što stekne sposobnost razlikovanja pojedinih glasova. Kada dijete shvati da pojedini glas, odnosno njihova kombinacija razlikuju jednu riječ od druge, tada glasovi dobivaju diskriminativnu funkciju. Slušanjem, fonemska

diskriminacija služi da dijete razlikuje glasove te da pomoću diskriminacije kontrolira usklađivanje vlastite proizvodnje glasova s produkcijom glasova govorne okoline. Prije aktivnog reproduciranja glasova, dijete razvrstava govorne pojmove koje čuje. Od prvog mjeseca rođenja, djetetova percepcija glasova je kategorijalna. Zbog toga je izuzetno važno da sposobnost diskriminacije glasova osoba u djetetovoj okolini imaju ulogu u razvoju djetetova govora. Osim slušne osjetljivosti i percepcije, za razvoj artikulacije važni su i ekstraauditivni senzorni kanali. To su kanali koji osim sluha sudjeluju u kontroli artikulacije (kinestetički osjeti i taktilni osjeti). Kada se govor automatizira, slušna kontrola se rasterećuje. Od svih zvukova, najstimulativniji zvuk za dijete je majčin glas kojeg se dijete sjeća iz utrobe te ga može razlikovati od drugih glasova samo nekoliko trenutaka nakon rođenja. Osim što u utrobi sluša ton i ritam majčinog glasa, fetus registriira zvukove koje čine riječi i rečenice. Tako se dijete i prije samog rođenja priprema za jezik (Stančić, Ljubešić, 1994).

3.5. Neispravan izgovor glasova – dislalija

Govoreći o neispravnom izgovoru glasova, taj pojam obuhvaća odstupanja u govoru u kojima dijete zbog nekog razloga ne može pravilno izgovoriti neke glasove dok je fond riječi bogat, a govor gramatički pravilan (Posokhova, 2008). Neispravan izgovor glasova se može javiti u tri oblika. Prvi oblik je omisija u kojem dolazi do izostavljanja određenog glasa, zatim supstitucijom dolazi do zamjene jednog glasa nekim drugim glasom iz istog izgovornog sustava, te iskrivljen izgovor glasova, odnosno distorzija. Kod djece se neispravan govor pojavljuje u sva tri oblika, dok kod odraslih se primjećuje samo iskrivljen govor pojedinih glasova (Škarić, 1988).

Uzroke poremećaja izgovora glasova dijelimo na organske i funkcionalne. Organski poremećaji su uzrokavani nekom bolešću ili anomalijom perifernih izgovornih organa. Kod funkcionalnih poremećaja govorni organi su zdravi, ali je poremećena njihova funkcija. Osim organskog i funkcionalnog uzroka krivog izgovora, navode se još loši fonematski sluh i govorni model (Vuletić, 1987).

Dakle, organsko oštećenje je ono u kojem ima veće ili manje nepravilnosti u anatomskoj građi govornih organa koje nastaju u embrionalnom razdoblju ili tijekom

ranog djetinjstva. Pod tim ubrajamo anomalije zgriza, usana koje su debele, prekratke ili slabo pokretljive, jezika koji može biti preveliki, premali ili uski, nepravilnosti zuba i nepca. Najčešći uzrok nepravilnog izgovora je nedovoljna pokretljivost i nespretnost govornih organa. Slabo razvijeni fonematski sluh koji ima ulogu prepoznavanja i razlikovanja glasova koji oblikuju riječ može biti mogući uzrok odstupanja kod izgovora. Dijete zbog nerazlikovanja akustički bliskih glasova zamjenjuje glasove i u vlastitom govoru. Još jedan od uzroka poremećenog izgovora je i nepravilan govorni model. Prva varijanta nepravilnog govornog modela djetetu jest kada roditelji predugo tepaju djetetu prilagođavajući se dječjem govoru što uvelike koči razvoj ispravnog govora. Druga varijanta jest kada roditelji zahtjevaju potpuno pravilan izgovor od djeteta kada ono za to još nije spremno. Oponašanjem lošeg govornog modela može doći do neispravnog izgovora. Važno je da dijete uvijek čuje pravilan govorni uzor kako bi ga moglo usporediti s nepravilnim te naposljetku, izabrati pravilni (Posokhova, 2008).

Prema skupini glasova koja je zahvaćena premećajem, Škarić (1988). neispravan izgovor glasova dijeli u nekoliko skupina: sigmatizam, rotacizam, lambdacizam, kapacizam i gamacizam.

Sigmatizam je poremećaj izgovora u kojem dolazi do neispravno izgovora glasova *s*, *z*, *c*, *š*, *ž*, *č*, *dž* i *đ*. Kod sigmatizma može biti zahvaćena cijela skupina glasova ili samo pojedini glasovi. Kod omisije, djeca ispuštaju određeni glas primjerice „pava“ umjesto „spava“. Prilikom supstitucije djeca bezvučne glasove (*s*, *š*, *c*, *č*, *ć*) zamjenjuju glasom *t*, a zvučne glasove (*z*, *ž*, *dž*, *đ*) zamjenjuju glasom *d*. Tako će dijete primjerice umjesto „šuma“ reći „tuma“ odnosno „duto“ umjesto „žuto“. Distorzijom se izgovara određeni glas iskrivljeno. Kod sigmatizma imalo nekoliko vrsta distorzija. To su multilokularni, lateralni, palatalni, stridentni, okluzivni i nazalni sigmatizam. Distorzijom izgovor glasova može biti umekšan ili šuman, mazni, oštar i piskav. Glas se vježba tako što tako što se ponavljaju riječi koje sadrže određeni glas u različitim dijelovima svoje strukture (na početku, u sredini, na kraju riječi) (Vuletić, 1987).

Rotacizam je poremećaj izgovora glasa *r*. Kod omisije, dijete izostavlja glas *r* te će umjesto primjerice „ruksak“ reći „uksak“. Supstitucijom dijete glas *r* zamjenjuje glasovima *v*, *l* ili *j*. Tako će primjerice dijete umjesto „riba“ izgovoriti „liba“. Razlikujemo prednje i stražnje distorzije. Prednjom distorzijom glas *r* se stvara samo s jedne strane jezika, jednim udarcem jezika na desni ili kada jezik jedva dotakne desni. Stražnjom distorzijom vibracije su spore ili su hrptom jezika. Važno je vježbati kako bi jezik radio dobre vibracije. Kada se vježba izgovor glasa *r* važno je da se ne počinje vježbat s riječima koje započinju na taj glas već se kreće od suglasničke skupine. (Škarić,1988).

Lambdacizam je poremećaj izgovora glasova *l* i *lj*. Kod omisije dijete izostavlja glas *l* ili *lj*. Tako će primjerice dijete umjesto „pleši“ reći „peši“. Supstitucijom dijete glas *l* zamjenjuje glasom *j*, a glas *lj* zamjenjuje glasovim *j* ili *l*. Kod distorzije razlikujemo lateralni i interdentalni lambdacizam (Vuletić, 1987).

Kapacizam je poremećaj izgovora glasa *k*, a gamacizam glasa *g*. Obzirom da imaju jednako izgovorno mjesto, mogu se opisivati zajedno. Do omisije dolazi zbog oštećenja artikulacijskih organa. Supstitucijom glasovi *k* i *g* se zamjenjuju glasovima *t* i *d*. Distorzijom glasovi postaju gotovo grleni, te se poremećaj povezuje s pomakom dentalnih glasova unatrag (Vuletić, 1987).

4. VANJSKI ČIMBENICI KOJI UTJEČU NA RAZVOJ GOVORA I SAMOAKTIVNOST DJETETA

Osim unutarnjih faktora koji utječu na razvoj govora kao što urođene sposobnosti za govor i maturacija te stanje i razvoj govornih organa koji su opisani u zadnja dva poglavlja, na razvoj govora utječu vanjski faktori i dijete kao aktivni sudionik svoga razvoja. Vanjske faktore čine obiteljska sredina, odgojno – obrazovna ustanova te mediji. Lav Vigotski, ruski psiholog je formulirao od novo načelo poticanja dječjeg razvoja. Vigotski govori kako je učenje pokretna sila psihičkog razvoja, no učenje i razvoj nisu ista stvar. Vigotski koristi termin *zona najbližeg razvoja* koja se definira kao razmak između razine trenutnog stvarnog razvoja i razine mogućeg djetetova razvoja, odnosno između onoga čime dijete već vlada i onoga čime će ovladavati u bližoj budućnosti uz primjereno poticanje. Poticanje će biti ispravno kada je ispred razvoja, odnosno kad je usmjereno na sutrašnji dan (Posokhova 2008).

4.1.Uloga roditelja

Usvajanje govora događa se izmjenom bioloških preduvjeta za usvajanje govora i kontaktom s okolinom. Kontakt s okolinom predstavlja proces komunikacije između djeteta i okoline. U početku, djetetovu okolinu čini majka s kojom provodi najviše vremena. U toj komunikaciji majka i dijete izmjenjuju uloge slušača i govornika. Dijete i majka izmjenjuju izraze lica, uzimaju i oslobađaju dah, mijenjaju intonaciju i ritam govora i sl. Majka čitavo vrijeme prati djetetove reakcije putem djetetovog izraza lica, verbalnim i neverbalnim odgovorima. Od trenutka rođenja majka se obraća djetetu znajući da ono još ne razumije govor, te reagira na djetetovo biološko glasanje. Kada se odrasli obraćaju djeci, obično koriste drugačiji govor od onog upućenog odraslima (Blaži 1994). Glavne karakteristike tog govora su veća visina glasa, pretjerana intonacija, korištenje kraćih rečenica, više ponavljanja te je govor razgovjetniji (Prebeg – Vilke, 1991). Posebnost kod govora jest da je on socijalna funkcija koja se razvija samo uz neprestanu stimulaciju govornih centara u mozgu. Slušanjem i oponašanjem dijete uči govor, stoga je važno od rođenja što više razgovarati s bebom. S bebom treba razgovarati što više komentirajući svoje aktivnosti koje su usmjerene na nju, pjevati joj, izgovarati rime, postavljati pitanja i odgovarati

nja njih bez obzira na to što znamo da nas beba ne razumije. Na umu treba imati da govorenjem stvaramo uvjete za razvoj. Tijekom predverbalne faze beba je najviše osjetljiva na intonaciju i ritam govora, zato s bebom treba pričati emotivno s bogatom intonacijom. Za to su dobre kratke ritmičke pjesmice u kojima mijenjamo visinu i jakost glasa. Kod dojenčeta, kada se pojavi faza slogovnog brbljanja, potičemo početno razumijevanje govora temeljnog na konkretnim situacijama. Roditelj prvo izvodi odgovarajući pokret, a nakon toga vlastitim riječima prati pokrete bebe i kasnije potiče bebu na samostalno obavljanje pokreta kada roditelj izgovara riječ. Razvijanje razumijevanja govora ovisi o govornom ponašanju osoba koje dijete okružuju. Dojenče staro nekoliko mjeseci upija i opaža mnogo informacija koje ga okružuju. Dijete se može i želi aktivno razvijati kroz učenje i istraživanje okoline oko sebe. Za to mu je potrebno ljudsko okruženje, odnosno naša pozornost u obliku kreativne igre, čitanja slikovnica, pjesmica i slično što doprinosi razvoju govora (Posokhova, 2008).

Dječja soba bi trebala biti ispunjena raznim poticajima kako bi dojenče moglo istraživati svim svojim osjetilima. Primjerice, razgledavati tapete na zidu, viseće igračke raznih boja i oblika, opipavati predmete od različitih materijala te slušati glazbu. Svaki poticaj koji je u doticaju s djetetom temelj je za razvoj govora (Posokhova, 2008). Djetetu se nebi trebalo ograničavati prostor za kretanje. Dijete se treba kretati što više, počevši od krevetića do hodanja i penjanja na više površine kako bi istraživalo što ga zanima. Motorika je usko povezana s govorom kao što je prethodno opisano. Kretanje započinje još u utrobi te se nastavlja tokom cijelog života. Ovladavanjem pokreta od rođenja, dijete uspostavlja integraciju između desne i lijeve moždane hemisfere (Posokhova, 2008).

Kada dijete radi ono što mu je zanimljivo, to ga i veseli. Zato dijete ne treba prisiljavati na određenu aktivnost, nego tu aktivnost koju dijete zanima, učiniti zanimljivom. Ovladavanje novim znanjima i vještinama, temelj je psihologije učenja i razvoja. Poznavajući djetetovu znatiželjnu prirodu stvaramo različite situacije igre zato što je igra najprirodniji način spoznaje svijeta oko sebe. Ponavljanjem se uspostavljaju nove veze među stanicama mozga. Interes u djetetu možemo pobuditi elementom iznenađenja. Kako bi proces usvajanja govora bio prirodan i ugodan za

dijete, dobro je osmisliti aktivnosti koje potiču više funkcija. Primjerice, čitanjem dječje poezije razvija se govor, potiče se pamćenje, pobuđuju emocije, te se ostvaruje mentalni i kerativni potencijal. Djeca vole čuti ritmične i rimovane pjesmice koje su djetetu bliskog sadržaja pa ih spontano pamte. Ipak, postoji nekoliko kriterija odabira odgovarajuće poezije za dijete. Prvi kriterij je taj da se dijete nikako ne smije tjerati da uči stihove napamet. Drugo, dječja poezija treba biti djetetu tematski bliska, zanimljiva i laka za pamćenje. Treće, jedno od najvažnijeg, poezija se mora djetetu svidjeti osobno. Učenje mora biti spontano i ne povezano s prisiljavanjem. Kod čitanja slikovnice dobro je pratiti čitanje razgledavanjem ilustracija, stoga je poželjno izabrati slikovnice koje imaju primamljive ilustracije koje su jasne i velike. Ilustracija je dobro pomagalo zato što dijete može na temelju onoga što vidi samostalno osmisliti vlastitu priču čime se dodatno obogaćuje riječnik. Također, dobro je ponekad prekinuti čitanje te dijete pitati za mišljenje i razgovarati s njime o onome što je naučilo. Važno je pratiti načelo da slijedimo djetetovo vodstvo jer tako neće doći do prenaprezanja i preopterećivanja (Posokhova, 2008).

U komunikaciji s djetetom odrasli se nebi trebali prikazivati kao autoritet, već bi se trebali spustiti na djetetovu razinu kako bi dijete moglo iskazati svoje misli i osjećaje. Putem interakcije s okolinom djeca usvajaju govor stoga bi roditelji trebali biti pravilan govorni model djetetu te ga poticati na prepričavanje događaja, priča i sl. kako bi dijete stvorilo pozitivnu sliku o sebi te bez straha sudjelovalo u društvu (Šego, 2009).

4.2. Uloga odgajatelja

Učenje u predškolskoj dobi najbolje je pretvoriti u igru i zabavu zato što izravno poučavanje djeteta može dovesti do pasivnosti i slabije društvenosti. Stoga bi trebalo s djetetom razgovarati o različitim temama koje njega zanimaju, poticati ga da postavlja pitanja i da izriče svoje mišljenje. Djetetu bi trebalo strpljivo odgovarati na pitanja. Da bi odgajatelj uspio utjecati na cjeloviti razvoj djeteta, a pogotovo na govorno – jezični razvoj, važno je kvalitetno organizirati aktivnosti koje bi se trebale izmjenjivati u trenucima kada odgajatelj uoči pad zainteresiranosti kod djeteta. Stoga je važno da odgajatelj dobro poznaje prirodu djeteta kako bi mu mogao na primjeran

način omogućiti korištenje ponuđenih poticaja. Odgajatelj koji vodi brigu o govorno-jezičnom razvoju djeteta često čita iz različitih izvora, razgovara s djecom i istražuje njihove interese. Kada razgovara o knjigama, odgajatelj potiče djecu na razgovor o likovima te tematiku knjige povezuje sa stvarnim životom djeteta. Kada poslušaju dječje odgovore, odgajatelj ih elaborira, dopunjava, proširuje i ispravlja. Ponekad odgajatelj ne razumije poruku što mu je dijete htjelo poslati, te ga potiče na preciznije izražavanje. Odgajatelj treba biti djetetu partner te svoje zahtjeve prema djeci izražavati kroz igru u skladu s njegovim razvojem (Šego, 2009).

Osim poticanja na komunikaciju, djeci treba dati na znanje da postoje neka pravila u komunikaciji, a jedno od toga je da dijete treba posvetiti punu pozornost na onoga tko govori i da to mogu očekivati od svoga sugovornika. Uloga odgajatelja jest omogućiti djetetu stjecanje različitih iskustava kako nebi došlo do nerazumijevanja teksta što je česta pojava zbog djetetovog nedovoljnog životnog iskustva. U radu s djecom, dobro je raditi u manjim skupinama te stvarati prigodne situacije za komunikaciju. Kroz komunikaciju, osim što se potiče govorno – jezični razvoj, dijete se motivira na druženje i suradnju, dijeljenje vlastitih iskustava, jačanje empatije i razvijanje samokontrole. Ranim jezičnim aktivnostima utječemo na djetetova jezična postignuća. Ako dijete nema prilike slušati govor i nije poticano od odraslih, teško će savladati čitanje. Poticanjem djetetovog jezičnog razvoja, manji je rizik od poremećaja u ponašanju koji mogu imati ozbiljne posljedice u kasnijem razvoju djeteta (Šego, 2009).

Odgajatelj u svojoj komunikaciji koristi verbalne i neverbalne kanale, prati i sluša djecu i na taj način radi na svim područjima djetetova razvoja. Svojim tonom odgajatelj prenosi svoje emocije. U tome treba biti oprezan jer dijete dobro osjeti strah, nesigurnost ili neljubaznost u odgajateljevom glasu. Zato je važno da je svaki odgajatelj svjestan da mora njegovati vlastitu govornu kulturu, da vodi računa o pravilnoj artikulaciji, intonaciji, tehnici disanja tokom recitiranja, čitanja i pjevanja. Često odgajatelj nesvjesno govori povišenim glasom misleći da će ga djeca tako bolje čuti, međutim tako su i djeca bučnija te nastaje napeta i nervozna atmosfera. Umjesto povišenog glasa, trebalo bi koristiti umjeren, jednostavan i neposredan glas.

Komunikacija u kojoj je jezik jasan i konkretan, ključ je za povećavanje samopoštovanja i samopouzdanja. Rečenice koje odgajatelj izgovara trebaju biti potpune, direktne te je poželjno ponavljanje (Kinder, 2014).

Za uspješnu komunikaciju, psiholozi ističu tri važna pravila. Prvo pravilo kaže da djetetu treba dopustiti da izrazi svoje osjećaje bez prekidanja, ispravljanja ili neslaganja. Drugo pravilo naglašava važnost JA – poruka koje govore o vlastitim osjećajima. Zadnje pravilo upozorava na što manju upotrebu riječi „uvijek“ i „nikada“ koje guše svaku komunikaciju. Komunikacija je preduvjet za razvoj govora i govorne komunikacije. Vlastitu govornu kulturu odgajatelj treba ozbiljno shvatiti jer dijete uči po govornom modelu. Komunikacija se obogaćuje strpljivošću, toplinom i mirnoćom te treba izbjegavati dvosmislenosti, spustiti se na razinu djeteta te ga aktivno slušati kako bi čuli njegove želje i potrebe (Kinder, 2014). Svaki odgajatelj bi trebao na pameti imati deset komunikacijskih pravila (modificirano prema Zig Ziglaru):

1. Djetetu je potreban smiješak roditelja i odgajatelja
2. Dijete treba pažljivo slušati!
3. S djetetom treba koristiti njegov govor.
4. Budite znatiželjni i pitajte!
5. Dijete treba uzor i primjer.
6. Tražite od djeteta ono što može izvršiti.
7. Sva traženja treba pretvoriti u molbe.
8. U radu treba koristiti slikovite priče i smislene analogije
9. Uvažavajte ličnost djeteta.
10. Budite uvijek dostupni djetetu za razgovor.

Odgajatelji u svome radu s djecom može prepoznati određene poteškoće u govoru. Neovisno o vrsti govorno-jezične teškoće remeti se tijekom uobičajene komunikacije koje mogu ostaviti dugoročne posljedice na socijalizaciju djece. Da nebi došlo do negativnih posljedica, odgajatelj treba biti pravilan govorni model djeci te poticati socijalnu integraciju među vršnjacima. Odgajatelj nebi trebao prisiljavati dijete na govor ako ono to ne želi, također odgajatelj mora prilagoditi vremenske dimenzije za pojedine odgojno – obrazovne sadržaje. U radu s djecom, odgajatelj ne bi trebao

ispravljati specifična obilježja djetetova govora. Ako kod odgajatelja postoji sumnja o postojanju govorne teškoće, njegova je zadaća se savjetovati sa stručim suradnikom, odnosno logopedom (Bouillet, 2010).

4.3. Utjecaj medija

U današnje vrijeme, djeca su više nego u prošlosti izložena utjecaju televizije, računala i videoigara. Postavlja se pitanje kako ti mediji utječu na djetetov jezično – govorni razvoj, koje crtane i serije preporučiti djeci te koliko vremena treba posvetiti ovom obliku aktivnosti. Televizijske emisije mogu biti korisne jer potiču dječju radoznalost, bogati njegov rječnik, motivira ga na slušanje i otkrivanje novih spoznaja. Gledanjem kvalitetnih crtanih i dokumentarnih filmova, dijete dobiva priliku učiti o drugim kulturama, poistovjetiti se s likovima te stjecati znanja stranog jezika. Stoga je važno s djetetom nakon pogledane emisije razgovarati o tome što je vidjelo, kako se osjećalo, pa čak predložiti glumljenje određene scene koja se djetetu naviješe sviđjela. Ako dijete provodi previše vremena pred televizijom ili računalom, može doći do osiromašavanja djetetove interakcije s roditeljima i vršnjacima. Zato se preporučuje da dijete provodi vrijeme za televizijom ili računalom maksimalno dva sata dnevno. Uloga roditelja u odabiru kvalitete i primjerenosti sadržaja je ključna. Roditeljima se preporuča da televizijski program prate skupa s djecom kako bi zajedno usvajali nove sadržaje, odgovarali na dječja pitanja te tako provodili vrijeme zajedno. Govoreći o računalu, bilo bi dobro dijete poticati na igranje edukativnih računalnih igara. Na taj način potičemo logičko mišljenje djeteta, dijete povezuje, analizira i rješava probleme (Šego, 2009).

Jedan od najvažnijih pozitivnih utjecaja određenih televizijskih serija za djecu jest pravilan govorni uzor. Stručnjaci za dječji jezični razvoj navode Ulicu Sezam i Teletubbies kao primjere u kojima se upotrebljava govor primjeren djetetu. Kod Teletubbies, svaka epizoda ima poznate riječi te daje primjere značenja novih riječi za koje se smatra da su djetetu nove. Glumci govore sporo, a radnje i predmeti predstavljeni su sada i ovdje. Struktura rečenice je jednostavna i svaka nova epizoda nudi djetetu novu i korisnu informaciju. Televizija obogaćuje i potiče dječju maštu, a sadržaji viđeni na televiziji mogu postati podloga za nove igre s vršnjacima. Programi

na stranim jezicima i dijalektima također obogaćuju dječji jezično – govorni razvoj. Prema stručnjacima, najkvalitetnije računalne igre su one koje potiču djetetov emotivni, spoznajni, emotivni i društveni razvoj, te one koje su u skladu s djetetovim jezičnim razvojem. Dobro oblikovanim računalnim jezičnim igrama djeca usvajaju nove riječi, zatim te riječi povezuju u rečenice i oblikuju priče. Svako pretjerivanje u aktivnostima na računalu sprečava djecu da koriste jezične vještine koje su nužne za razvoj verbalne komunikacije. Stoga bi roditelji trebali stalno usvajati nova znanja o medijima i njihovom utjecaju na jezični razvoj djeteta kako nebi dopustili da mediji manipuliraju njihovom djecom (Apel, Masterson, 2004).

4.4. Jezične igre u službi poticanja pravilnog izgovora glasova – samoaktivnost djeteta

Igra je aktivnost koja se pojavljuje u svakom čovjekovom životnom razdoblju. Igra ima spoznajnu i kreativnu dimenziju te utječe na socijalni, emocionalni i tjelesni aspekt razvoja. Ona je spontana, ugodna i smislena aktivnost te uključuje rješavanje problema, učenje novih vještina i jezika. Igra je prirodna čovjekova aktivnost, a učenjem kroz igru postaje određena pravilima, simbolična je, potiče divergentno mišljenje i intrizičnu motivaciju. Također utječe na razvoj pamćenja, volje, perepcije i osobnost djeteta (Šego, 2009).

Kroz igru, osim zabave, dijete stječe mnoga znanja i razvija svoje kognitivne i motoričke sposobnosti te se uspješno socijalizira s okolinom. Igra jezikom se smatra prirodnom ljudskom aktivnošću. Jezična igra se određuje kao prostor u kojem djeca i odrasli se oslobađaju u vlastitom jeziku intuitivno svladavajući pravila te postupanja u skladu s njima. Jezične igre su one u kojima je jezik primarno izražajno sredstvo te djeci omogućuje neopterećeno učenje i ovladavanje jezičnim ulogama (Peti-Stantić, A., Velički, V., 2008). Ovim igrama omogućuje se djetetu da bude aktivan sudionik u svome jezično-komunikacijskome razvoju.

Igra je aktivnost u kojoj može sudjelovati jedan ili više članova. Neke vrste igara zahtjevaju kupnju određenih materijala, međutim ti materijali su dostupni i u domaćinstvu, dok za neke vrste igara materijal uopće nije potreban. Igram djeca uče

kako na kreativan način upotrijebiti dostupne materijale. Za igru nije potreban određen prostor, igra se može provesti na mjestu gdje se dijete najbolje osjeća. Kod odabira igre, dobro je da roditelj uključi dijete tako da ono samo izabere koja mu se igra trenutno najviše sviđa (Goldberg, 2003).

Za razvoj govora potrebno je da dijete ima poticajnu okolinu koja će mu biti pravilan govorni model. Potrebno je uvijek djetetu pružiti priliku da se slobodno izražava, a to se najviše može ostavriavati kroz jezične igre kada roditelj čita, pjeva, priča i sl. (Goldberg, 2003). Kod razvoja govora i sprečavanja govorno – jezičnih teškoća, ritmične i slikovite pjesmice mogu biti od velike pomoći zato što je djetetu lakše prihvatiti govorno gradivo ukoliko je ono vizualizirano i ritmično. Pri procesu ponavljanja, dijete ritmične i slikovite pjesmice uči spontano bez naprezanja pri čemu osjeća zadovoljstvo čime utječemo na djetetovo samopouzdanje. Dobro osmišljene pjesmice omogućuju spontano usavršavanje pravilnoga izgovora, naglaska, ritma i intonacije (Herljević, 2007).

Sposobnost slušanja razvija se već u majčinoj utrobi gdje je dijete izloženo različitim zvukovima. Za razvoj govora, prvenstveno je važno razvijati vještinu slušanja. Stoga je važno djetetu omogućiti stjecanje iskustva slušanja puštajući glazbu, vođenjem u šetnju, slušajući razgovore odraslih i slično. Poticajnom okolinom razvijati će se djetetove urođene sposobnosti. Za igre slušanja važno je pripremiti djetetove govorne i slušne organe kako bi pravilno percipiralo i izgovaralo glasove što doprinosi cjelovitom razvoju govornog sustava. Igrama za razvoj slušne pažnje razvija se sposobnost razlikovanja zvukova na temelju akustičkih kvaliteta, ispravno percipiranje i razumijevanje poruka sugovornika, potiče se glasovna svijest, koncentracija i pažnja (Šego, 2009).

Neki od primjera igara za razvoj slušne pažnje (prema Šego, 2009):

Već u dobi do godinu dana djetetu se mogu pjevati pjesmice uz vježbe prstićima zato što je razvoj fine motorike usko povezano s razvojem govora. Igra utječe na razvoj slušne diskriminacije koja obuhvaća uočavanje tempa i ritma govora. :

Eci peci pec,

Ti si mali zec,

A ja mala vjeverica,

Eci peci pec (prema Šego, 2009, str.132).

Za djecu u dobi od osmog mjeseca nadalje zanimljiva je igra *Gdje je zvuk?* (Šego, 2009). Igra je funkcionalna te se igra tako što odrasla osoba uzme igračku na navijanje ili igračku koja na način proizvodi zvuk. Igračka se stavi izvan djetetova vidokruga. Kada igračka krene svirati, dijete se upita: „Gdje je igračka?/ Gdje svira?“. Dijete treba pohvaliti kada se okrene prema izvoru zvuka. Ako dijete puzi, igračka se može sakriti na mjesto do kojega ono može doći.

Funkcionalne *Igre uz pljeskanje* primjerene su za djecu od dvije do šest godina. Najpoznatija pjesma koja se izvodi uz pljeskanje je *Kad si sretan*. Igrom uz pljeskanje razvija se osjećaj za ritam te se povećava spretnost ruku, a razvoj motorike je usko povezan s razvojem govora (Šego, 2009).

Identificiranje zvuka je funkcionalna igra prikladna je za djecu od četvrte godine nadalje. Igra se tako da roditelj/odgajatelj stavi djetetu povez na oči. Zatim odabere predmete iz svakodnevnice, primjerice, stavi poklopac na lonac, ulije vodu u čašu, zgužva list papira i sl. Zadatak je da dijete pogodi o kojim zvukovima se radi (Šego, 2009).

Za funkcionalnu igru *Iznad, ispod, oko i preko* potrebna je lutka i dvije stolice. Dijete i roditelj/ odgajatelj sjede jedan nasuprot drugome. Odrasla osoba nauči dijete ovu pjesmicu tako što ju prvo sam odigra, zatim dijete uz pomoć odrasle osobe izvodi

pokrete lutkom. Svrha ove igre je kod djeteta razvijati auditivno razlikovanje i osjećaj za ritam. Primjerena je za djecu u dobi od tri godine nadalje.

Iznad, ispod, okolo i preko,

Skače,

Skače mali zeko.

Natrag, naprijed i u stranu,

Zeko mali traži mamu (prema Šego, 2009. str. 134.)

Dijete prije nego što izgovori svoju prvu riječ treba ovladati vještinu izgovora glasova i slogova. Da bi uspjelo u tome, dijete se služi oponašanjem, ali osim toga potrebna mu je poticajna okolina. Uvođenjem glazbe u igru, povećavaju se dječje mogućnosti za usvajanje jezika. Provođenjem govornih igara s djetetom, potičemo skladan govorni razvoj čime se sprečavaju odstupanja tijekom toga razvoja. Takve igre se mogu provoditi u kod kuće, dječjem vrtiću i na drugim mjestima. Igre kojima se potiče izgovor glasova i slogova usko su povezane s igrama koje potiču slušnu pažnju i razvoj motorike. Za obogaćivanje govornih sposobnosti, važno je da dijete bude što ranije izloženo glazbi, govoru i razgovoru. Dijete je sa godinu dana spremnu izgovoriti svoju prvu riječ. Omogućimo mu li poticajnu okolinu, ono će lakše usvajati nove riječi. Usvajanje novih riječi djetetu nikada ne smije biti prisila, već zabava i razonoda. Također, svaka igra mora biti prilagođena djetetovom razvoju (Šego, 2009).

Primjeri igara za poticanje i razvijanje govorne sposobnosti kod djece autorice Šego (2009).:

Odrasla osoba može sa starijim djetetom od osam mjeseci zajedno s djetetom sjedne na pod gledajući ga i pjevati pjesmu *Blistaj, blistaj, zvijezdo mala*. Kod ove pjesmice, važno je na posljednjoj riječi svakog stiha pljesnuti djetetovim rukama i nešto glasnije otpjevati tu riječ. Na taj način dolazi do razvoja slušne diskriminacije koja obuhvaća uočavanje tempa i ritma govora, uočavanje glasnosti i visine glasa te se razvija slušna pažnja:

Blistaj, blistaj zvijezdo MALA

Tko si, što si, rad' bih ZNALA

Visoko gore vidim te JA

Kao dragulj svjetlost ti SJA.

Blistaj, blistaj zvijezdo MALA

Tko si, što si, rad' bih ZNALA.

Među djecom starijom od pet godina igra se igra s pravilima *Pokvareni telefon*. U toj igri sudjeluje više igrača te prvi igrač šapne izmišljenu poruku ili riječ igraču do sebe. Kada igrač primi poruku, šapne je sljedećem igraču dok posljednji igrač na primi poruku i izgovori je naglas. Prvi igrač koji je poslao poruku kaže radi li se o toj poruci/ riječi ili ne. Pogrešno čuta riječ može izazvati smijeh među sudionicima. Ovom igrom se potiče razvoj slušne diskriminacije koja obuhvaća slušnu pažnju te razvoj navike govora bez naprezanja prilagođavajući se ovisno o situaciji (Šego 2009.).

U svakoj prikladnoj situaciji, dobro je da odrasla osoba ponavlja brzalice. Kod brzalice dijete obraća pozornost na skupine glasova od kojih se riječi sastoje. Brzalicama razvijamo izgovor glasova i elokvenciju. Primjerice: *Petar Petru plete petlju. Dok je petlju ispetljao, sav se u nju zapetljao; Na vrh brda vrba mrda; Riba ribi grize rep; Cvrči, cvrči cvrčak na čvoru crne smrče; Jare lajalo i prolajalo i sl.* Kod izgovaranja brzalice dijete treba hrabriti i potaknuti da samo osmisli brzalicu. Ovom igrom razvija se pravilna artikulacija jezika koja započinje izgovaranjem u raznim položajima u riječima (Šego, 2009).

Spontano učenje ritmičkih i jednostavnih pjesmica mogu biti ugodno za dijete zbog zanimljivog sadržaja i igre koja se sastoji od ritma i pokreta. Pjesmice čije su teme o prirodi, obitelji i životinjama omogućuju nenaporno postizanje pravilnog ritma, naglaska i intonacije zato što je njihov sadržaj blizak djeci te se lako uklapaju u razne dječje igre te potiču cjelokupan razvoj djeteta (Herljević, 2007).

Pjesmice za automatizaciju izgovora glasa s prema autorici Herljević (2007, str. 7 i 8).:

PUSA

Pusu mami,

pusu tati,

Deset sati,

idem spati.

SEDAM SATI

So, so, to je soba.

Sa, sa, to je sat.

U sobi je stol,

na stolu je sat.

Sad je sedam sati,

moramo ustati.

SLADOLED

Toplo je i sunce sja.

Na kupanje idem ja!

*Sa mnom ide i moj
djed,*

dao mi je sladole

Pjesmice za automatizaciju izgovora glasa z prema autorici Herljević (2007, str 8 i 9).:

ZELENA PJESMA

Na livadi zelenoj,

zelena je trava,

i zipka je zelena,

u njoj zeko spava.

KAKO BITI ZDRAV

Voli zeko zelen,

voli zeko zob.

Voli zeko repu,

voli zeko bob.

Zeko šeta cijeli dan,

pa je zdrav i poletan.

ZUM-ZUM

Zum-zum,

zum-zum-zum,

Zinka zipku ziba.

A tko se u zipki ziba?

Moje zlato – mala

Biba.

Pjesmice za automatizaciju glasa c prema autorici Herljević (2007, str. 10). :

IDE MAČAK

*Ide mačak po ulici,
nosi kapu na glavici,
ima crne cipelice,
i crvene rukavice,
a na vratu zvončić fin
koji zvoní cin-cin-cin!*

MRVICE

*Ide braco u šumicu,
nosi jednu košaricu.
Al' što u njoj ima
neće reći svima.
Al' to znaju ptičice,
on im nosi mrvice.*

UDICA I RIBICA

*Vidi, vidi Ivicu,
kupio je udicu.
Kupio je udicu
da ulovi ribicu
Ribo, ribo, ribice,
ti se čuvaj udice!
Plivaj, plivaj daleko!
Roni, roni duboko*

Pjesmice za automatizaciju izgovora glasa š prema autorici Herljević (2007, str 12).:

MAČE

*Ti si moje malo mače
u košari
što sad drijemaš,
koje samnom,
živiš, eto,
jer drugoga
nikog nemaš.*

NA PROZORU

*Na prozoru su kapi
kiše,
ima ih sve više.
Šime broji, broji,
al' ne može više,
ima ih previše!*

MACA MAŠA

*A-ši, a-ši,
maca Maša kiše.
A-ši, a-ši,
šapom njušku briše.
A ti? A ti?
Čime svoj nos brišeš?*

Pjesmice za automatizaciju izgovora glasa ž prema autorici Herljević (2007, str.13).:

PUŽ I JEŽ

bit će jako žalostan.

Puzi, puzi puž,

ŽABA ŽUŽA

žuri, žuri jež.

Žuta žaba Žuža

Žuri ježu, ali pazi,

traži svoga muža.

malog puža ne pogazi.

Njen muž, žabac žuti

Jer ako mu pukne kuća,

hoće da je ljuti –

gdje će spavat

sakrio se iza puža.

gdje će ručat?

Gleda Žuža, vidi puža,

On će plakat cijeli dan,

al' ne vidi muža.

Pjesmice za automatizaciju izgovora glasa č,ć prema autorici Herljević (2007, str. 21).:

STRAH

PAPUČE

Ante se ne boji

Mala mačka mijauče,

ni pijetla, ni mačke.

sa joj kupim papuče.

Pijetlu daje kruha,

Četiri lijepe crvene,

a mački igračke.

za šapice malene,

A Miro je veći,

Hoću, hoću, mačkice,

već sakuplja značke,

za te tvoje šapice

a boji se pijetla

kupit ću ti papuče,

i bježi od mačke.

ti me čekaj kod kuće.

Pjesmice za automatizaciju izgovora glasa *đ* prema autorici Herljević (2007, str. 14).:

ĐAK ĐURO

Đuro, đaće iz kreveta skače.

Spremi torbu, iz kuće izađe.

Kroz ulicu prođe, sam u školu dođe.

I na vrijeme, prije osam, u svoj razred uđe.

Bravo, Đuro! Bravo, đaće!

Pjesmice za automatizaciju izgovora glasa *l,lj* prema autorici Herljević (2007, str. 15 i 16).:

DANIJELA

Jaje snijela koka bijela,

uzela ga Danijela.

Skuhala ga i pojela.

Nije koki rekla hvala.

Nije znala – još je mala.

LABUD

Kao lađa

bijeli labud plovi.

Na leđima mu

mladi labudovi.

LJILJA VJEŽBA

Ljilja vježba,

ima volje.

I piše sve ljepše,

I čita sve bolje!

Pjesmice za automatizaciju izgovora glasa *r* prema autorici Herljević (2007, str. 17):

NAVEČER U DEVET

*Navečer u devet,
ja idem u krevet,
A po noći spavam,
sanjam miran san.
Ujutro se budim
i opet je dan.*

MEDO TRUBI

*Medo trubi: tra-ta ra-
ta!
Tra-ta ra-ta! Gori
vatra!
Brzo vode! Vatru gasi!
Mojem Gari kuću
spasi!*

RUŽIČASTA BOJA

*Ružica je ružičasta
I dobro miriše.
Ubrat ću jednu
i neću više.*

Pjesmice za automatizaciju izgovora glasa *h,g,k* prema autorici Herljević (2007, str. 19 i 20):

TKO SE SMIJE

*Tko se smije ha-ha-ha?
Ha-ha-ha se smijem ja!
Tko se smije hi-hi-hi?
Hi-hi-hi se smiješ ti!
Tko se smije ho-ho-ho?
Ho-ho-ho?
Ja ne znam tko.*

GUSKA I GORAN

*Golub pjeva gu-gu-gu!
Golube moj, dođi tu.
Golub doš'o, pije vode,
jede kruha, onda ode!*

KOKODAJ

*Ko-ko, ko-ko, kokodaj!
Koka pjeva: „Kokodaj!
Bako, bako, kokodaj,
Jesti, piti ti nam daj!“
Baka kako uvijek vode,
Prosa, kukuruza daje.
Koka baki, ako može,
Svakog dana jedno jajce.*

Pjesmice su primjer povezivanja s ciljevima rada na razvoju glasa i artikulacije. Kod razvoja slušne diskriminacije, pjesmice razvijaju sposobnost slušanja govora i gasova od kojih se govor sastoji. Zatim pjesmicama se razvija fonematski sluh, odnosno sposobnost razlikovanja glasova u govoru. Obzirom da svaka od navedenih pjesmica ima rimu, uočava se tempo i ritam govora. Zbog različitog sadržaja pjesmica, svaka se čita drugačijom bojom glasa čime se glasom ostvaruje drugačija emocionalnost glasa. Pjesmicama se usavršava i dikcija, sposobnost jasnog i razumljivog izgovora svakog glasa, riječi i rečenice. Od mnoštva ponuđenih pjesmica iz literature, napisane pjesmice su odabrane subjektivno. Svaka od ponuđenih pjesmica spominje određeni glas na početku, u sredini ili na kraju riječi. Pjesmice se mogu koristiti u odgojno-obrazovnom radu zato što je njihov sadržaj blizak djeci te osim što omogućuju usvajanje određenih glasova, doprinose proširenju djetetovog rječnika i spoznaje (Posokhova, 2005).

5. ZAKLJUČAK

Na jezično-komunikacijski razvoj djeteta rane i predškolske dobi utječu unutarnji i vanjski čimbenici te je i samo dijete sudionik svoga razvoja. U ovome radu naglasak se stavio na izgovor glasova djeteta rane i predškolske dobi. Kod usvajanja izgovora opisane su psihološke faze kroz koje dijete prolazi te postoje određene zakonitosti u kojima se usvaja određeni izgovor glasa obzirom na spremnost govornih organa djeteta. Također, osim samog razvoja govornih organa, na govorni razvoj utječe motorika koja je u uskoj vezi s razvojem govora jer su međusobno proporcionalne. Odnosno, u kojoj mjeri je razvijena motorika, u toj mjeri je razvijen i govor stoga je važno njegovati djetetov cjelokupni razvoj. Međutim, kod izgovora glasova se mogu pojaviti poteškoće u izgovoru određenih glasova te tu pojavu nazivamo dislalijom. Osim u roditeljskom domu, jezično-komunikacijski razvoj se odvija i u vrtićima, a i putem medija. Navedeno čini vanjske čimbenike koji utječu na razvoj izgovora kod djeteta. Uloga odgajatelja je važna jer on na temelju svoga znanja od cjelovitom razvoju djeteta omogućuje uvjete za razvoj izgovora. Odgajatelj je prije svega govorni model djetetu te se od njega očekuje da njeguje svoju govornu kulturu. Posebnim postupcima osigurava uvjete za pravilan izgovor svih glasova materinjeg jezika. Također, svojim znanjem može pomoći roditeljima u davanju savjeta kako omogućiti djetetu što bolje uvjete za govorno-jezični razvoj. Odgajatelj ima veliku ulogu u otkrivanju djece koja imaju problema s izgovorom određenih glasova te je njegova dužnost pružati im specijalnu pomoć. Uz slikovnice, mediji mogu biti dobar primjer govornog modela za dijete rane i predškolske dobi. Dijete je sudionik vlastitog razvoja te pružanjem odgovarajućih poticaja ono samo utječe na vlastiti jezično-komunikacijski razvoj. Dijete kroz igru nenametljivo usvaja nova znanja. Tako za izgovor postoje igre i pjesmice koje svojim sadržajem doprinose razvoju izgovora glasova te mogu biti korištene i u odgojnoj ustanovi i roditeljskom domu.

6. LITERATURA

1. Apel, K., Masterson, J.J. (2004). *Jezik i govor od rođenja do 6. godine*. Lekenik: OSTVARENJE d.o.o.
2. Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Peti, M., Zečević, V., Znika, M. (1997). *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
3. Blaži, D. (1994.). Utjecaj okoline na razvoj govora u djece. *Defektologija*, 30(2), 153-160. Pribavljeno 17.8.2018., sa <https://hrcak.srce.hr/108627>
4. Bouillet, D. (2010). *Izazovi integralnog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Duran, M. (2003). *Dijete i igra*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
6. Goldberg, S. (2003). *Razvojne igre za predškolsko dijete: individualizirani program igre i učenja*. Lekenik: OSTVARENJE d.o.o.
7. Heđever, M., Kovačić, G. (1997). *Akustika glasa i govora*. Skripta za kolegij Govorna akustika za studente logopedije Edukacijko-rehabilitacijskog fakulteta u Zagrebu. Pribavljeno 30.8.2018., sa https://www.erf.unizg.hr/stari_web/Studenti/Dokumenti/FIZIOLO_AKUSTIKA_2012.pdf
8. Herljević, I. (2007). Pjesme i igre za razvoj govora pravilnog izgovora, bogatog riječnika, dugog pamćenja i dječje zabave. U I. Posokhova (Ur.), *Govor, ritam, pokret*. (str. 3-111). Buševac: OSTVARENJE d.o.o.
9. Horga, D., Liker, M. (2016). *Artikulacijska fonetika*. Zagreb: Ibis grafika d.o.o.
10. Kinder, I. (2014). *Komunikacija odgojitelj – dijete*. Pribavljeno 17.8.2018., sa <http://www.dvds.hr/pdf/komunikacija.pdf>
11. Kovačić, G. (2006). *Akustička analiza glasa vokalnih profesionalaca*. Zagreb: Graphis.
12. Peti-Stantić, A., Velički, V. (2008). *Jezične igre za velike i male*. Zagreb: Alfa.

13. Poplašen, D. (2014). Vokalni noduli ili čvorići glasnica – profesionalna bolest. *Sigurnost*, 56 (3), 261-263. Pribavljeno 17.8.2018., sa <https://hrcak.srce.hr/127770>
14. Posokhova, I. (2005). *Izgovor: kako ga poboljšati*. Lekenik: OSTVARENJE d.o.o.
15. Posokhova, I. (2008). *Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece*. Buševac: OSTVARENJE d.o.o.
16. Prebeg-Vilke, M. (1991). *Vaše dijete i jezik*. Zagreb: Školska knjiga.
17. Rade, R. (2003). *Poticanje ranog govorno-jezičnog razvoja*. Zagreb: Foma.
18. Salihović, N., Ibrahimagić, A., Junuzović-Žunić, L. (2007). *Poremećaji glasa i gutanja*. Univerzitet u Tuzli: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
19. Stančić, V., Ljubešić, M. (1994). *Jezik, govor, spoznaja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
20. Šego, J. (2009). Utjecaj okoline na govorno-komunikacijsku kompetenciju djece; jezične igre kao poticaj dječjem govornom razvoju. *Govor*, 26(2), 119-149. Pribavljeno 17.8.2018., sa <https://hrcak.srce.hr/165964>
21. Škarić, I. (1988). *Govorne poteškoće i njihovo uklanjanje*. Zagreb: Mladost.
22. Škarić, I. (1991). *Fonetika hrvatskog književnog jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
23. Vuletić, D. (1987). *Govorni poremećaji: izgovor*. Zagreb: Školska knjiga.